

هنر تصویر نگاری سکه های فرهاد سوم بر اساس مستندنگاری سکه ها

خدیجه باصری

دانشجوی دکتری تخصصی ، زبانهای باستان ، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، واحد علوم و تحقیقات ، دانشگاه آزاد اسلامی ، تهران، ایران

مجتبی منشی زاده (نویسنده مسئول)

، استاد ، گروه زبانشناسی، دانشکده ادبیات و زبانهای خارجی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

آمنه ظاهری

گروه زبانهای باستان ، دانشکده علوم انسانی و اجتماعی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران

فصلنامه علمی پژوهشی تاریخ (شاپا) ۲۰۲۱-۲۰۰۸ سال ۱۶ شماره ۶۳ - صفحه ۴۸۰-۴۵۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۴/۴. تاریخ پذیرش ۱۴۰۰/۴/۲۸

چکیده

پس از درگذشت سناتروک پسرش فرهاد سوم (۷۱-۷۰ پ.م تا سال ۵۰-۵۸ پ.م) معروف به تنوس (خداوند) به عنوان اشک جدید به پادشاهی رسید. در تبارشناسی اشکانیان و براساس سفال نوشته های نسا می توان گفت که فرهاد سوم در سال ۶۷ / ۶۸ ق. م. به عنوان پادشاه در شمال پارت شناخته شده بود. زمانی که مهرداد دوم هنوز در قدرت بود، ما سکه‌هایی از گودرز اول حدود ۹۵ - ۹۰ پ.م، همچنین ارداول حدود ۹۰ - ۸۰ پ.م داریم. و در دوره‌ای که بلافاصله پس از سلطنت مهرداد دوم می‌بینیم که سکه‌های ارداول حدود ۹۰-۸۰ پ.م با شاهزاده ناشناس اول ۸۰ پ.م و شاهزاده ناشناس دوم حدود ۸۰-۷۰ پ.م و سناتروک ۷۷-۷۰ پ.م و داریوش مادی از آترو پاتن ۷۰ پ.م با هم تداخل دارند. و در این زمان بین سالهای ۵۰ تا ۷۰ پ.م فرهاد سوم کنترل خود را در سالهای پیرامون ۷۰ پ.م و به دنبال آن ارد دوم ۵۷ پ.م کنترل کامل را در دست گرفت. قبل از مطالعه و بررسی تاریخ اشکانیان در بررسی اوضاع ایران، تاکید بیشتر بر عوامل ایرانی و مردم ایران است زیرا که همواره از نقش هلنیسم یا یونانی مابی مهم تر است در حالی که در سده نوزدهم تاریخ‌نویسان غرب وقایع تاریخی مربوط به تاریخ اشکانی و تاریخ سلوکی را با دیدگاه یونانی-مقدونی بررسی کرده و این در حالی است که نقش کشور ایران بکلی حذف شده است. به همین دلیل انتخاب سکه های این دوره شناسایی و تشخیص آن بعث داشتن القاب یونانی و نداشتن نام پادشاه بر روی سکه بسیار مشکل و سخت است و تنها بر اساس تیپ شناسی و آیکونوگرافی سکه ها از یکدیگر تشخیص داده می شوند مطالعه و بررسی نقوش و کتیبه های سکه‌های فرهاد سوم بویژه تحلیل و شناخت تیپ شناسی و طبقه بندی آن و تعمیم و گسترش آن با بقیه سکه ها است که باعث شناسایی سکه ها از یکدیگر می شود هدف

طبقه بندی سکه های فرهاد سوم هست که با تیپ شناسی این سکه ها باعث تشخیص آن از دیگر سکه های هم دوره آن می شود که کمک به بخش سکه شناسی دوران عصر تاریکی می شود.

واژگان کلیدی: سکه های اشکانی، تیپ شناسی، نشانه شناسی، نقوش، پادشاهان عصر تاریکی، فرهاد سوم

مقدمه

تاریخ ایران به ویژه در دوران باستان همواره در هاله ایی از ابهام پوشیده است و حتی با پژوهش های پژوهندگان نیز نتوانسته است این ابهامات را برطرف سازد و با وجودی که می دانیم خاستگاه اساطیر و حماسه ی ملی ما ریشه در شرق ایران زمین دارد به ویژه منشا چندین حماسه می تواند ریشه در وقایع و نبردهای اشکانیان با کوچروان سکایی که خود اشکانیان نیز تیره ایی از آن ها بوده اند داشته است از این رو شناختن رویدادها و شخصیت های تاریخی تاثیرگذارتر و مهم تر از برخوردهای نظامی اشکانیان با رومیان در غرب است و همچنین می دانیم که دومین سلسله تاریخ ایران باستان در بستر افسانه ی تاریخ کیانی یا تاریخ حماسی ایران غنوده است و جالب این است که اشکانیان نیز خود را کیانیان می خواندند و حتی برخی از قبایل سکایی نیز دارای این عنوان بودند. قبل از مطالعه و بررسی تاریخ اشکانیان در بررسی اوضاع ایران، تاکید بیشتر بر عوامل ایرانی و مردم ایران است زیرا که همواره از نقش هلنیسم یا یونانی مابی مهم تر است در حالی که در سده نوزدهم تاریخ نویسان غرب وقایع تاریخی مربوط به تاریخ اشکانی و تاریخ سلوکی را با دیدگاه یونانی-مقدونی بررسی کرده و این در حالی است که نقش کشور ایران بکلی حذف شده است. پارتیان طولانی مدت درگیر گفته های بد و منکر دوره بعد از خود ساسانیان بودند و بهر حال از گفته های بد خاصمان خود رومی ها بودند و محققان دوره ما هم بطور کلی، به تبعیت از اسناد قدیمی، آنها را بد نشان می دادند و خراب کننده وارثین یونانیان و سلوکیان نشان می دادند. این بدگویی ها بسیار بی رحمانه است. زیرا چنان که ثابت شده است، اشکانیان نه خراب کننده میراث یونانی بودند و نه نابودکننده میراث هخامنشی و نه غضب کننده دین زرتشتی که بیشتر از پانصدسال بر فلات ایران حکمرانی کردند و سرانجام رومی ها آنان را همتراز و همشان خود حساب کردند و حریفانی ستودنی

شناختند. سکه ها رامی توان سندی معتبر از دوره های مختلف تاریخی دانست که زمان دقیق یک دوره تاریخی را مشخص می کند با توجه به کمبود منابع مختلف از دوره اشکانیان، وجود مجموعه های متنوعی از سکه های اشکانی می تواند اطلاعات بسیار ارزشمندی از دوران تاریخ اشکانیان، را در اختیار محقق قرار دهد. سکه شناسی و نماد شناسی حاصل این پژوهش، حاکی از استفاده آگاهانه اشکانیان از نمادهای یونانی، تغییر دادن این نمادها در جهت تثبیت سنن بومی و استفاده از این نمادها در مشروعیت حکومت اشکانیان است دوران عصر تاریکی دوران اشکانی که از زمان گودرز اول تا فرهاد سوم ادامه داشته است با توجه به منابع بدست آمده، اشکانیان از لحاظ نژادی به قبیله "داهه" یعنی یکی از اقوام کوچ رو منطقه ماوراالنهر و دشتهای جنوب سبیری باز میگردد. داهه (داهی) مملکت قوم داهه که در سانسکریت، داس به معنی دشمن و مردمانی که دارای صفات اهریمنی بوده اند.

روش پژوهش

روش کار از نقوش ایران و یونان بر روی سکه ها با یکدیگر بررسی می شود. نخست سکه ها به شیوه بررسی سکه شناسی مانند کتابهایی همچون لی رایدرد، دیوید سلوود، و دیگر سکه شناسان بررسی می شوند و سپس سکه ها جداسازی و بعد با تاکید بر بررسی نقوش خاص و سمل های سکه شناسی تجزیه و بررسی می شوند. همچنین از خصوصیت سکه های اشکانی در این مقاله، هم بر اساس نقش و هم بر اساس جنس تقسیم بندی می شود. اطلاعات بسیاری در اختیار ما نیست و بعلت نامفهوم بودن و با از بین رفتن خیلی از آثار این دوره توسط دوره ساسانیان می توانیم با بررسی نقوش بر روی و پشت سکه ها و دسته بندی و تیپوگرافی آنها پردازیم هدف تشخیص و تفاوت سکه ها با یکدیگر هست که با توجه به خط و شناخت شمایل پادشاهان بر اساس تاج، تزیینات، جنس، وزن این دوره کمک بزرگی به سکه شناسی و تاریخ این دوره شده است. روش کار به شکل عملی و منابع کتابخانه ها است. ابزار کار هم رده بندی و سنجش سکه ها با یکدیگر است. تنها تفاوت کار با گذشتگان در این است که تمامی سکه های این دوران عصر تاریکی

اشکانیان بین فاصله زمانی گودرز اول تا فرهاد سوم جمع آوری، لیست، آمارگیری، تیپ شناسی و شماره گذاری شده است. در حالی که محققان قبلی فقط فهرست نویس کرده اند و فقط سلود اشاره ای به شماره گذاری از اولین پادشاهان تا آخرین پادشاهان اشکانیان کرده است.

پیشینه پژوهش

لزوم بررسی و مطالعه سکه ها به عنوان یک سند محکم و اساسی برای دوباره شناختن روش های متفاوت این دوران عصر تاریکی ولی بسیار مهم، سبب شده تا پژوهشگران متعددی به بررسی سکه های اشکانی بپردازند. نخستین پژوهش درباره سکه شناسی دوران اشکانی را سکه شناس فرانسوی ژان فوا-وایان در سال ۱۷۲۵ میلادی انجام داد. کتاب او به نام "امپراتوری اشکانی یا تاریخ شاهان پارت برای سکه ها" نوشته شده است. این کتاب شامل ۲۹ فصل است که به شرح تاریخ سیاسی پادشاهان اشکانی پرداخته، بعد سکه های هر پادشاه را مورد بررسی قرار داده است. حدود صدسال بعد بعد جان لیندسی (۱۸۵۲)، کتاب "تاریخ و سکه های پارت" را انتشار نموده است. او در کتاب خود تصویرهای طراحی شده سکه های اشکانی را چاپ کرده است و سپس به بررسی آنها پرداخته است. بعداً دو سکه شناس دیگر، دومارکوف فرانسوی (۱۸۷۷) و گاردنر باستان شناس انگلیسی (۱۸۷۷) ، هم زمان دو کتاب در باره سکه های اشکانی چاپ کردند. کتاب دومارکوف به نام سکه های شاهان پارتی در پاریس و کتاب گاردنر به نام سکه های پارتی (اشکانی) در لندن چاپ کرد. بعداً فون گوتشمید (۱۸۸۸) کتابی درباره "تاریخ سلوکی و اشکانی" نوشت. او در کتاب خود، به شرح تاریخ سلسه های اشکانی و سلوکی پرداخته است. سه سال بعد، اولین کتاب به زبان فارسی درباره سکه های اشکانی در ایران چاپ می شود. این کتاب در دوره قاجار با عنوان "درالتیجان فی تاریخ بنی اشکان" توسط اعتماد السلطنه (۱۳۱۱-۱۳۰۹ ه. ق.) و در "چاپخانه دولتی تهران" به چاپ رسید. این کتاب شرح مفصلی درباره تاریخ اشکانیان می باشد. در آغاز قرن نوزدهم میلادی وارویک راث کاتالوگ سکه های اشکانی در موزه انگلیس و پتروویچ (۱۹۰۹) کاتالوگ مجموعه شخصی خود را چاپ کردند. دمرگان، باستان شناس فرانسوی ۱۹۲۳ کتاب راهنمای سکه های شرقی را نیز انتشار

نمود که بخشی از آن به سکه‌های اشکانی و ویژگی‌های آن اختصاص داشت. دهه هفتاد میلادی سالهای بسیار روشنی در زمینه‌ی مطالعات سکه‌های اشکانی بوده است. در سال ۱۳۵۷ خانم ملکزاده بیانی، دومین کتاب درباره‌ی سکه‌های اشکانی را با عنوان " تاریخ سکه دوره پارسی " انتشار نمود. بعد از او، میچینر (۱۹۷۸) کتاب سکه‌های شرقی را انتشار نمود که این کتاب درباره سکه‌های کهن و قدیمی می‌باشد و در قسمتی از این کتاب درباره سکه‌های اشکانی نیز سخن گفته است. سیر (۱۹۷۹) در کتاب خود با عنوان سکه‌های یونانی و در کنار آن به سکه‌های اشکانی پرداخته است. بعد از او سلوود در فاصله بین سالهای (۱۹۸۳)، (۱۹۸۰) کتاب " در آمدی بر سکه‌های اشکانی " را انتشار نموده است. کتاب او هنوز هم مورد توجه پژوهشگران و مجموعه‌داران کل جهان می‌باشد. شور (۱۹۹۳) کتاب " تاریخ و سکه‌ی اشکانی " را انتشار کرد و آلام (۱۹۹۸)، سرخوش کورتیس (۲۰۰۷) و سینسی (۲۰۱۱) هر یک بر روی سکه های پارتیان کار کرده اند، امادر مجموعه کتاب‌هایی که درباره سکه‌های اشکانی در ۹ جلد به چاپ خواهند رسید، بیش از ۳۰۰۰ عدد سکه به دست آمده از دوره اشکانی را مورد بررسی قرار گرفته است. این پروژه به نام SNP(Sylloge Nummorum Parthicorum) مجموعه‌های مهم بین‌المللی سکه‌های اشکانی را در کابینت‌های برلین، لندن، نیویورک، پاریس، تهران و وین در یک کاتالوگ نه جلدی مستند خواهد شد. کتاب "سکه‌های ایران از آغاز تا زندیه" نوشته فریدون آورزمانی و علی‌اکبر سرفراز که در سال (۱۳۸۵) منتشر شده است. در دهه‌ی ۱۳۹۰ کتاب "سکه‌های اشکانی" بازنگری تاریخ و سکه شناسی اشکانیان(غلامی ۱۳۹۲)، " تاریخ اشکانیان به روایت سکه‌ها" (دبلمقانی، ۱۳۹۵) و "نمادشناسی سکه‌های اشکانی" (افتخاری و جمشیدی ۱۳۹۶) " گونه‌شناسی سکه‌های اشکانی" افتخاری (۱۳۹۶) به چاپ رسید. سید مهدی میر قاسمی(۱۳۹۲). مورد بعدی تحت عنوان " تجزیه و بررسی باستان شناسی تغییرات تاریخی و اقتصادی اشکانیان با تاکید بر سکه شناسی در طول مدت زمانی ۲۴۷-۵۰ قبل از میلاد" می‌باشد، نویسنده آن بیتا سودایی(۱۳۸۹) است. دیگری نیز تحت عنوان "تحلیل اوضاع اقتصادی و سیاسی دوره اشکانی در سده دوم میلادی با تاکید بر تجزیه شیمی سکه های ضرب شده در محل ضرب

شهر مادها" توسط مهناز صالحی گروس (۱۳۹۳) است. و نمونه دیگرهم به دنبال کار او، نیوئل در سال ۱۹۳۸ در کتاب آرتور پوپ «بررسی هنر ایران» تفسیر کاملی بر سکه های پارتیان با نسب های جدید نوشت. همچنین لی رایدرنیز بر روی سکه های پارتی کار کرده است. جدیدا مقاله ایی از روبن واردانیان تحت عنوان (نکاتی در مورد چیدمان سری سکه های «عصر تاریک» اشکانی) چاپ شده است. همچنین غلامرضا کیان در پاریس نیز کتابی تحت عنوان سکه های پارتی نیز در سال ۱۹۳۴ چاپ کرده است.^۱ اما از آنجایی که تاکنون از لحاظ تیپ شناسی و طبقه بندی مطالعه جدی بر روی سکه های اشکانی صورت نگرفته است؛ از این رو، در پژوهش حاضر کوشش شده است با بهره گیری از مطالعات سکه شناختی و باطبقه بندی و تیپ شناسی این سکه ها مورد بررسی قرار گرفته است.

بحث

معرفی ویژگی های نقوش موجود بر روی سکه ها از نظر بررسی سکه شناسی و تشخیص سمبلها، نمادها و نشانه ها شناخته شده در روی سکه ها بر اساس بررسی سمبل شناسی، برنامه ایی نو در دوران سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی دوره پارتیان را داشت. با بررسی نمونه سکه های اشکانیان حدودسالهای ۸/ ۲۴۷ پ.م تا آخر عصر پادشاهی مهرداد دوم، حدود سال ۸۸ پ.م، ضرب شده اند؛ روش استفاده از نشانه های ایرانی و یونانی در مقایسه با هم مطالعه می شود. نخست سکه ها به شیوه بررسی سکه شناسی جداسازی وبعد با تاکید بر بررسی سمبل شناسی و نماد شناسی تجزیه و تحلیل می شوند نقوش بر روی سکه ها، با تاکید بر شبیه بودن نمادها با موضوع، از قبیل نقوش پادشاهان پارتی بر روی سکه، انتخاب می شود. نمادهای سمبلی یا نمادهای قراردادی، به همراه یک حکم به مسئله ارتباط پیدا می کند و سابقه اندیشه و آزمایشی انتقال دهنده و دریافت کننده پیغام است که ترکیب نشانه با مسئله آن را توسعه می کند

^۱ Introduction à l'Histoire de la Monnaie et Histoire monétaire de la Perse des Origines à la Fin de la Période
(Parthe. By Gholam-Reza Kian. ۱۰ × ۶½ pp. ۲۵۱, figs. ۱۰. Paris: Paul Geuthner, ۱۹۳۴. Frs. ۶۰.

فرهاد سوم (فرمانروایی ۷۰-۵۷ پ.م)

فرهاد سوم پسر ستروک بود. پس از درگذشت ستروک پسرش فرهاد سوم (۷۰-۷۱ پ.م تا سال ۵۸-۵۰ پ.م) معروف به تتوس (خداوند) به عنوان اشک جدید به پادشاهی رسید. در این دوران اوضاع سیاسی آشفته قبل همچنان ادامه داشت. در این اوضاع تیگران، مهرداد ششم و روم در رقابت برای جلب نظر پارتیان بودند و فرهاد به هر دو طرف قول مساعد داده بود. سرانجام در نبردی که میان روم و تیگران در گرفت. لوکوس، سردار روم بر تیگران پیروز شد و در نتیجه به اتحاد با ایران نیازی نداشت. در این موقع در روم اتفاقات مهمی رخ داده بود. ظاهراً فرهاد پیشنهاد اتحاد با روم را نپذیرفت و صرفاً با تعیین رود فرات به عنوان خط مرزی ایران با غرب موافقت کرد. دلیل اینکه فرهاد سوم بدون گرفتن هیچ امتیازی با این خط مرزی موافقت کرد هنوز مشخص نیست، آنچه نشان می دهد که روابط ایران با روم به تیرگی رفته بود و دلیل آن که روم چشم طمع به ارمنستان داشت و فرهاد سوم سرزمین ارمنستان را به عنوان یک مانع در برابر رومیان می خواست دلیل دیگر اینکه پومپئوس امپراتور روم، لقب شاهنشاه را برای فرهاد سوم نپذیرفته بود. و او را فقط شاه می گفت. به هر صورت فرهاد سوم با پذیرفتن فرات به عنوان خط مرزی ایران، سرزمین های بسیاری را تا سوریه از دست داد، این مشکلات پایه های سلطنت شاهنشاهی پارتی را دوچندان می لرزاند. چنان که فرهاد سوم پس از یک دوره کوتاه و پر از آشوب در سال ۵۷-۵۸ پ.م به و سیله پسران خود مهرداد سوم و ارد دوم مسموم شد و از دنیا رفت. این گونه درگیری ها و جنگ ها برسر قدرت تأثیری نامطلوب و مضر به روند شاهنشاهی پارت بر جای گذاشت. (زرین کوب ۱۳۷۷، ۳۴۴) (ولسکی ۱۳۸۳، ۱۴۴) (شیپمن ۱۳۸۶، ۷۸) (دویواز ۱۹۸۶، ۷۱). فرهاد سوم از وضعیت نامطلوب دربار اشکانی آگاه بود و به خوبی می دانست در صورت ادامه جنگ با روم، بر سر ارمنستان و سوریه، دچار مشکل میشود، به همین دلیل با روم و ارمنستان کنار آمد اما نتوانست بر اوضاع اندرونی دربار خود به خوبی مسلط شود و با دسیسه هایی که از جانب اشراف چیده شده بود توسط فرزندانش مهرداد وارد به قتل رسید. به نظر میرسد، پسر ارشد، مهرداد، که در قلمرو ایران قرار

داشت، قدرت را به دست گرفت اما هواداران برادرش، وی را از ایران بیرون راندند و اُرد را بر تخت نشاندند

ضرابخانه‌های اشکانی دوران فرهاد سوم

اشکانیان با توجه به روش ویژه در زندگیشان دوستدار طولانی مدت در یک شهر و ساخت شهرهای جدید نداشتند و دائماً در حال تنوع جا و سفرهای در حال جنگ بودند. اشکانیان موسس شهرهای بسیاری نبودند و بیشتر از شهرهای مورد زندگانی دوره هخامنشی و سلوکیان استفاده می کردند و اشکانیان توانسته بودند بازرسی تمام شهرها و ضرابخانه‌های دوران سلوکیه در ایران را به دست آورند. در نقشه‌ی امپراطوری پارت، نام «استوئنه» یکی از ایالات مهم پارت دیده می‌شود که در حدود جغرافیائی شمال شرقی ایران قرار گرفته است. اهمیت این ایالت به علت رخدادهای تاریخی اولین شاهان سلسله اشکانیان است؛ همچنین گفته می‌شود آساک، شهری که اشک اول آنجا تاجگذاری کرده است در این ایالت قرار داشت. در دوره پارتیان برای نخستین بار ما شاهد حک کردن نام ضرابخانه بر روی سکه‌ها هستیم که می‌تواند تسهیل کننده بسیاری از مسائل اقتصادی، سیاسی و حتی شناسایی معادن آنها باشد. اشکانیان معمولاً علامت ضرابخانه‌های شهری را که در آن سکه ضرب می‌شده است بر پشت سکه حک می‌کردند. این علامت ضرابخانه در درهم‌ها معمولاً در پشت سکه و در زیر کمان کماندار نشسته یا ارشک دیده می‌شود (خادمی ندوشن ۱۳۸۵، ۵۹). سکه‌های اشکانی دارای علائم و نشانه‌هایی است (مونوگرام) که برخی از آنها متعلق به شهرهایی هستند که سکه در آنجا ضرب می‌شده است. اولین سکه‌ای که بی شک دارای علامت ضرابخانه است، به دوران پادشاهی مهرداد اول متعلق است. با اهمیت‌ترین شهری که تا اواخر دوران اشکانیان به ضرب سکه‌های درهم اقدام نمود، شهر اکباتان هگمتانه (= همدان) است (سرفرازو آورزمانی ۱۳۸۵، ۴۴). همدان یا اکباتان مقر تابستانی شاهان پارت و ضرابخانه سلطنتی بوده است. از میانه‌ی دوره‌ی شاهنشاهی اشکانی و قرون پس از میلاد مسیح، ضرابخانه‌ها شمارشان محدود شد و نظم بیشتری گرفت؛ بدین معنا که سکه‌های چهاردرهمی و سه درهمی سیمین در سلوکیه‌ی دجله و

درهم های سیمین بیشتر در اکباتان ضرب می شدند (افتخاری ۱۳۹۶، ۵). از دوره پادشاهی فرهاد سوم ضربخانه های شهرها در روی سکه و در پشت سکه بالای کمان و یادر کنار کمان ضرب شده است. با اهمیت ترین این ضربخانه ها از جمله نیسا، تامبروکس، سیرینیک، آپامنه آ و آریا (هرات) می باشد (سرفراز و آور زمانی ۱۳۸۵، ۴۴-۴۵). هگمتانه یا اکباتان پرکارترین ضربخانه ی پارتیان بود. سکه های ضرب شده در این این ضربخانه از آخر دوره پادشاهی مهرداد اول شروع شده و تا پایان پادشاهی اشکانی ادامه داشت. نخستین دسته از سکه های حک شده، در این ضربخانه ها، یک درهمی، یک ابولی و یک چالکوی هستند که بعد از پیروزی مهرداد اول در ضربخانه هگمتانه در سال ۱۴۸ پ. م ضرب شده است (غلامی ۱۳۹۲، ۵۷). چنانکه گفته شد. این سکه ها دارای علامتی تحت عنوان "مونوگرام" بودند. مونوگرام های سکه های اشکانی ترکیبی از چند حرف یونانی و نشانه هایی برای ضربخانه، بازرسی ضربخانه، واحد پولی، سال ضرب و مفاهیم دیگر بودند که از ترکیب و ادغام چند حرف ساخته شده بودند (افتخاری ۱۳۹۶، ۲). جنس سکه های پارتیان از نقره و برنز بوده است. سکه های نقره یک درهم نامیده می شود که مقیاس بزرگتر آن چهار درهمی و مقیاس کوچکتر آن یک ابولی بودند. شایع ترین پول دوران پارتیان درهم بود که در ضربخانه های کل کشور حک می شد. پارتیان سکه های طلا نداشتند (De Morgan 1933, 137). جعفری دهقی (۱۳۹۱، ۲۴) و گوبل (۱۳۹۱، ۱۰۹) سکه های نقره اشکانی شامل چهاردرهمی، سه درهمی، نیم درهمی، دوابولی و ابولی می شدند. یک سکه اشکانی و رایج ترین سکه آنها درهم سیمین بود که حدود ۴ گرم وزن داشت. درهم از واژه ی دراختمای یونانی گرفته شده بود که در آغاز یک وزن بود و سپس پول رایج دنیای باستان گشت. سکه های مفرغی نیز کالکوی نام داشتند که شامل یک کالکوی، دوکالکوی، چهارکالکوی می شد. وزن کالکوها در آغاز حدود دوگرم بود که چون ارزش مادی بسیار کمتری نسبت به سکه های نقره داشتند و نشان خیلی دقیق نبود (افتخاری ۱۳۹۶، ۲-۱). وزن سکه های اشکانیان در سرزمین های مرکزی قلمرو آنها وزن برمبنای وزن سکه های یونانی بوده یک درهمی در

ضرابخانه‌های ماد و شوش و سکه‌های چهار درهمی در سلوکیه ضرب می‌گردید (Sellwood ۱۹۸۰، ۹۳)

خط و نوشته سکه‌های اشکانی در دوران فرهاد سوم

سلطه‌ی اسکندر (= الکساندر) مقدونی و سپس سلوکی‌ها بر ایران موجب رواج زبان و خط یونانی گردید. در نتیجه، استفاده از زبان و خط یونانی که دستگاه اداری و تجاری بر پایه‌ی آن استوار بود، در میان ساکنین شهرها رواج یافت (ملکزاده بیانی ۱۳۸۱، ۴۴: ۲). به این روال تا میانه‌ی سده‌ی یکم میلادی از خط و زبان یونانی برای نوشتن روی سکه‌های اشکانی استفاده می‌شد (ولسکی ۱۳۸۴، ۸۲). با در نظر گرفتن ناخوانا بودن و اشتباه واضح در نوشته‌های یونانی در سکه‌های ضرب شده در ایران می‌توان چنین برداشت کرد که در طول زمان، نشانگر از میان رفتن تدریجی زبان یونانی در برابر رشد فرهنگ ایرانی بوده است اما به معنی از بین رفتن کامل یونانی نویسی نمی‌شود زیرا همچنان این خطوط یونانی در سنگ نبشته‌ها و سکه‌ها دیده می‌شود. خطوط یونانی در گذر زمان فقط جنبه پیغام رسانی را داشت و القاب شاهی و نوشته‌ها به صورت قالبی درآمده بود که تنها تکرار می‌شده است. که از این رو نگارش زبان ایرانی به خط آرامی و پهلوی اشکانی به جای خطوط یونانی یک کار موثر و هوشمندانه اشکانیان در برابر یونانیان بوده است که نگارش از یونانی مابی به نگارش به خط ایرانی و همراه با لقب شاه شاهان صورت می‌گرفته است. (شکوروی فر و نصرالله‌زاده ۱۳۹۵، ۴۰). جداول A-C

تبیین هنر تصویر نگاری سکه های فرهاد سوم بر اساس مستندنگاری سکه ها

RULER'S NAME	GREEK	ARAMAIC	PARTHIAN
Phraates III (c. ۷۰ - ۵۷ B.C.)	ΦΡΑΑΤΗΣ	<i>prht</i> <i>prhd</i> <i>prdy</i>	Frahāta
Gotarzes I (c. ۹۵ - ۹۰ B.C.)	ΓΩΤΑΡΖΗΣ ΓΩΤΕΡΖΗΣ	<i>gwtrz</i>	Godarz
جدول A https://www.parthia.com/			
ΒΑΣΙΛΕΩΣ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΡΣΑΚΟΥ ΘΕΟΠΑΤΟΡΟΣ ΝΙΚΑΤΟΡΟΣ			
بازیلئوس، مگالوس، ارشاکوس، تئوپاتوروس، نیکاتوروس شاه بزرگ، ارشک دوستدار پدر، پیروز، یا فاتح			
جدول B https://www.parthia.com/			
¹-ΒΑΣΙΛΕΩΣ, ΜΕΓΑΛΟΥ, ΑΡΣΑΚΟΥ, ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ, ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ, ΚΑΙ, ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ			
¹-بازیلئوس، مگالوس، ارشاکوس، اورگتوس، ایپی فاتوس، کی، فیلاهلئوس شاه بزرگ، ارشک، تیکوکار، تلمی، دوستدار پوتان			
https://www.parthia.com/ type Sellwood ۳۸, ۱			
²-ΒΑΣΙΛΕΩΣ, ΜΕΓΑΛΟΥ, ΑΡΣΑΚΟΥ, ΘΕΟΥ, ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ, ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ, ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ			
²-بازیلئوس، مگالوس، ارشاکوس، تئوس، اورگتوس، ایپی فاتوس، فیلاهلئوس، شاه بزرگ، ارشک، خدا (پدر)، تیکوکار، تلمی، دوستدار پوتان			
https://www.parthia.com/ type Sellwood ۳۹, ۱			
³-ΒΑΣΙΛΕΩΣ, ΜΕΓΑΛΟΥ, ΑΡΣΑΚΟΥ, ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ, ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ, ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ			
³-بازیلئوس، مگالوس، ارشاکوس، اورگتوس، ایپی فاتوس، کی، فیلاهلئوس شاه بزرگ، ارشک تیکوکار، تلمی، دوستدار پوتان			
https://www.parthia.com/ type Sellwood ۳۹, ۲			
جدول C https://www.parthia.com/			

لقبهای پادشاهان مهمترین نوشته سکه ها هستند، به طور مثال نوشته های سکه های گودرز اول به یونانی به معنای زیر در جدول B نشان داده شده است و نوشته های سکه فرهاد سوم به یونانی با سه نوع کتیبه به معنای زیر در جدول C نشان داده شده است

یافته های سکه های اشکانی دوران فرهاد سوم

شامل آیکونوگرافی نقوش و خطوط و نمادها سمبل ها روی و پشت سکه های فرهاد سوم می شود. اشکانیان بر روی پرچم های خود نقوش اسب، خوشه، ازدها، خورشید، عقاب، ماه و ستاره، لنگر، داشتند

۱- نقوش انسانی (مردان و زنان) که شامل نقوش پادشاهان، ایزدان بر روی سکه‌ها است نقوش انسانی شامل نقوش زنان نیکه (الهه پیروزی) تیخه (تیکه، تیشه) می‌شود. نقوش مردان هم شامل نیمرخ پادشاه بر روی سکه و یا نقش کماندار در پشت سکه است

۲- نقوش حیوانی: اسب، فیل...

۳- نقوش اشیاء: لنگر، کمان و جای تیردان، چماق...

۴- نقوش گیاهی، سنبله (خوشه)...

تحلیل یافته‌ها بر اساس انواع تیپ‌های سکه‌ها و شناسایی آیکونوگرافی سکه‌های فرهاد سوم

گونه شناسی سکه‌های فرهاد سوم

شناسایی آیکونوگرافی سکه‌های فرهاد سوم:

۱- طبقه بندی تصویر روی سکه‌های فرهاد سوم بر اساس شمایل شاه اشکانی تقسیم می‌شود گروه سکه‌های فرهاد سوم بر اساس جنس (نقره-برنز) به سه تیپ تقسیم می‌شوند. که هر یک نیز به چند دسته نیز تقسیم می‌شود.

A. چهار درهمی‌ها (تترا دراخما) روی سکه‌های فرهاد سوم:

II- شمایل شاه دارای کلاه یا تاج قپه ایی به اسم باشلق مادی یا تیارا است که بر روی این ناج سبیل‌هایی به عنوان نشانه و نماد مخصوص به شاه فرهاد سوم است. مانند گوزن‌هایی تزیینی که بدون شاخ یا شاخدار در جهت عقربه‌های ساعت یا خلاف عقربه‌های ساعت یا دو جهت روبروی هم به دور این کلاه می‌چرخند که جهت این چرخش و شاخ‌گوزنها هریک نشانه هستند.

تبیین هنر تصویر نگاری سکه های فرهاد سوم بر اساس مستندنگاری سکه ها

(Sellwood ۳۸,۱). تصویر شماره ۱

روی سکه چهاردرهمی نقره تیپ I	طرح روی سکه تیپ I
	
<p>روی سکه نیم تنه فرهاد سوم به سمت چپ با ریش - با تاج دیهیم تیپ I</p>	<p>جدول شماره ۱ Museum no: ۱۲۲۱۷ Berlin, Photo by <u>Chris Hopkins</u>, https://www.parthia.com/</p>

۱- تیپ I- سکه های چهاردرهمی (تترادراخمایی) با کلاه هایی که دارای نوار، سربند، تاج، کرون، دیادم و دیهیم است. و سنجاق تزینی روی شنل شاه با یک دگمه درکنار شانه به صورت کنار بسته شده است. (Type ۳۸,۱ i sellwood-phraatesIII.P۱۱۵) جدول شماره ۱

روی سکه چهاردرهمی نقره تیپ II	طرح روی سکه تیپ II
	
<p>روی سکه نیم تنه فرهاد سوم به سمت چپ با ریش با تاج نیارا- تیپ II</p>	<p>جدول شماره ۲ Museum no: ۱۲۲۲۷ Berlin, Photo by <u>Chris Hopkins</u>, https://www.parthia.com</p>

۲- تیپ II-

سکه های چهار درهمی (تترادراخمایی) با کلاه هایی که دارای تیارا، کلاه نمدی یا باشلق است. ، روی سکه کلاه فرهاد سوم با تیاری گوزن شاخدار تیپ دو در دو جهت است و سنجاق تزیینی

روی شنل شاه با یک دگمه در کنار شانه شاه با نقش یک حیوان شبیه به پرنده ، اسب یا گوزن

بسته شده است. Sellwood ۳۹۱.۱ (Type ۳۹۱.۱ i sellwood-phraates III.P.۱۱۹) جدول شماره ۲

B. درهم ها روی سکه ها:

۱- تیپ III- کلاههایی که دارای (نوار، سر بند، تاج، کرون، دیادم، دیهیم) است. تیپ III کلاههایی که دارای نوار، سر بند، تاج، کرون، دیادم، دیهیم است. که خود به سه دسته تقسیم می شود (sellwood ۳۸،۴). تصویر شماره ۲

IIIa.α. روی سکه درهم نقره تیپ	طرح روی سکه درهم نقره تیپ IIIa.α
	
روی سکه نیم تنه فرهاد سوم به سمت چپ با ریش ، با تاج دیهیم	جدول شماره ۳ Museum no: ۰۷۴۶ ANS , Photo by Chris Hopkins, https://www.parthia.com

تیپ

IIIa.α. روی درهم سکه های فرهاد سوم که شمال شاه با نوار سر بند دیادم تزیین شده است، و سنجاق تزیینی روی شنل شاه با یک دگمه در کنار شانه به صورت کنار بسته شده است. (لازم بذکر

تبیین هنر تصویر نگاری سکه های فرهاد سوم بر اساس مستندنگاری سکه ها

است. (سلود فقط روی سکه درهما را به یک نوع تیپ تقسیم کرده است. ۳۸،۴ Type)

(۱۱۶-III.P۱۱۵-sellwood-phraatesIII. جدول شماره ۳)

طرح روی سکه درهم نقره تیپ III.a.β	روی سکه درهم نقره تیپ III.a.β
	
جدول شماره ۴ Museum no: ۰۷۴۷ ANS , Photo by Chris Hopkins, https://www.parthia.com	روی سکه نیم تنه فرهاد سوم به سمت چپ، با تاج دیهم

تیپ III.a.β روی درهم سکه های فرهاد سوم که شمایل شاه با نوار سر بند دیادم تزیین شده است، و سنجاق تزیینی روی شنل شاه با یک دگمه در وسط سینه (مدالیون) بسته شده است. جدول شماره ۴

(Type ۳۸،۱۵ sellwood-phraatesIII.P۱۱۶) Sellwood ۳۸،۱-۱۷

طرح روی سکه درهم نقره تیپ III.a.γ	روی سکه درهم نقره تیپ III.a.γ
	
جدول شماره ۵ Museum no: ۰۴۷۷ ANS , Photo by Chris Hopkins, https://www.parthia.com	روی سکه نیم تنه فرهاد سوم به سمت چپ، با تاج دیهم

تیپ III.a.γ روی درهم سکه های فرهاد سوم که شمایل شاه با نوار سر بند دیادم تزیین شده است، و سنجاق تزیینی روی شنل شاه با یک دگمه در کنار شانه شاه با نقش یک حیوان شبیه به پرنده، اسب یا اسب دریایی یا گوزن بسته شده است. جدول شماره ۵
(Type ۳۸،۳ sellwood-phraatesIII.P۱۱۶). Sellwood ۳۸،۱-۱۷

تیپ. IVa.α - کلاههایی که فرهاد سوم دارای گوزن بدون شاخ در دوجبهت در حال حرکت

هستند. جدول شماره ۶

(Type ۳۹,۱۷ sellwood-phraatesIII.P۱۲۱)

روی سکه درهم نقره تیپ. IVa. β	طرح روی سکه درهم نقره تیپ. IVa. β
	
<p>روی سکه نیم تنه فرهاد سوم به سمت چپ، با تاج تیارا</p>	<p>جدول شماره ۷ Museum no: ۰۷۷۴ ANS , Photo by Chris Hopkins, https://www.parthia.com</p>

تیپ. IVa. β - کلاههایی که فرهاد سوم دارای گوزن شاخدار در دو جهت در حال حرکت

هستند. جدول شماره ۷

روی سکه درهم نقره تیپ. IVa. γ	طرح روی سکه درهم نقره تیپ. IVa. γ
 	
<p>روی سکه نیم تنه فرهاد سوم به سمت چپ، با تاج تیارا، با کانتز مارک (سورشاز) نقش انسانی</p>	<p>جدول شماره ۸ Museum no: ۰۰۳۷۷ Vienna , Photo by Chris Hopkins, https://www.parthia.com</p>

تبیین هنر تصویر نگاری سکه های فرهاد سوم بر اساس مستندنگاری سکه ها

تیپ. γ . IVa- کلاههایی که فرهاد سوم دارای گوزن شاخدار یا گوزن بی شاخ در جهات مختلف با علامت سورشارژ یا کانترمارک همراه با کتیبه هستند. جدول شماره ۸

C. برنرها:

تصویر شماره ۴

طبقه بندی نقش روی برنرهایی که شمایل شاه دارای کلاه یا تاج قبه ایی به اسم باشلق مادی یا تیارا است به همان ترتیبی که در مورد سکه نقره توضیح داده شد. (Sellwood ۳۸،۱۹). تصویر شماره ۴

تصویر شماره ۵

گروه پشت سکه های فرهاد سوم بر اساس جنس به سه تیپ تقسیم می شوند. که هر یک نیز به چند دسته نیز تقسیم می شود.

۳- طبقه بندی تصویر پشت سکه های فرهاد سوم براساس شمایل شاه اشکانی تقسیم می شود

A. چهار درهمی ها (تترا دراخما) پشت سکه های فرهاد سوم:

طبقه بندی نقش پشت چهار درهمی ها که بر اساس شمایل شاه ارشک تیپ بندی می شود. (Sellwood ۳۹). تصویر شماره ۵

پشت سکه چهاردرهمی نقره تیپ I	طرح پشت سکه چهار درهمی نقره تیپ I
------------------------------	-----------------------------------

	
<p>پشت سکه ارشک نشسته بر چهارپایه کمان در دست به سمت راست، ضرابخانه سلوکیه دجله، تیپ ۱. نوشته ها به خط یونانی در شش ردیف به معنی باز یلئوس، مگالوس، آرشاکوس، اورگتوس، اپی فانوس، کی، فیلاهلئوس (شاه بزرگ، ارشک، نیکوکار، نامی، و دوستدار یونان)</p>	<p>جدول شماره ۱۱ Museum no: ۱۲۲۱۷ Berlin Photo by Chris Hopkins, https://www.parthia.com</p>

۱- تیپ I ارشک نشسته و کمان در دست و با علامت ضرابخانه سلوکیه دجله و لازم بذکر است که روی سکه این گروه مربوط به تیپ سکه های شمایل شاه با نوار سربند دیادم است جدول شماره ۱۱^۲

<p>پشت سکه چهاردرهمی نقره تیپ II</p>	<p>طرح پشت سکه چهار درهمی نقره تیپ II</p>
	
<p>پشت سکه شاه نشسته بر تخت با ریش و کلاه دهیم به سمت چپ عصانیز در دست چپ در دست راست عقاب با بالهای بسته به سمت راست، پشت سر شاه ایزد تیشه ایستاده دست راست را بلند کرده تاج گل در دست نیزه در دست چپ کتیبه یونانی در هفت ردیف باز یلئوس، مگالوس، آرشاکوس، تئوس، اورگتوس، اپی فانوس، فیلاهلئوس (شاه بزرگ، ارشک، خدا (پدر)،</p>	<p>جدول شماره ۱۲ Museum no: ۱۲۲۲۷ Berlin Photo by Chris Hopkins, https://www.parthia.com</p>

ΒΑΣΙΛΕΥΣ, ΜΕΓΑΛΟΥ, ΑΡΣΑΚΟΥ, ΕΥΕΡΓΕΤΟΥ, ΕΠΙΦΑΝΟΥΣ, ΚΑΙ, ΦΙΛΕΛΛΗΝΟΣ, above bow, Mint, ^۲ Seleucia on the Tigris.

تبیین هنر تصویر نگاری سکه های فرهاد سوم بر اساس مستندنگاری سکه ها

نیکوکار، نامی، دوستدار یونان

نشسته بر تخت و به عصایی تکیه داده است و روی سرشاه تزیینات نوار سربند دیادم دارد در دست راست او عقاب با بالهای بسته قرار دارد، پشت سر او الهه تیشه ایستاده است که در دست راست او تاج گل یا نوار یا روبان و در دست چپ او نیزه قرار دارد. بر اساس نوشته یونانی تیپ بندی می شود (Type I sellwood-phraatesIII.P119). لازم به ذکر است که روی سکه این گروه مربوط به تیپ سکه های شمایل شاه با کلاه نمدی تیارا مزین به شاخ گوزنها می باشد. (Type ۳۹۰۱ sellwood) ۳۹۰۱ Sellwood (phraatesIII.P119) جدول شماره ۱۲^۲

جمع	وین	سلود	پاریس	بی ام	برلین	ای ان اس	ایران	مجموعه فرهاد سوم
۳۷۱	۵	۳۹	۶۳	۶۸	۶۲	۲۱	۱۳	جدول شماره ۱۳ https://www.parthia.com

آمار از نظر تعداد سکه ها
سکه های فرهاد سوم در
ایران و دیگر موزه های
دنیا جدول شماره ۱۳

چالکولی	دی چالکولی	تتراچالکولی	نقوش گیاهی اشیا	نقوش حیوانی	نقوش انسانی	چهاردره می	برنز	نقره	پادشاه	تعداد	مجموعه نام
۲	۲	۱		۳	۲	-	۵	۸	فرهاد سوم	۱۳	ایران
۱	۲	۶	۱	۸		-	۹	۱۲	فرهاد سوم	۲۱	ای ان اس
۳	۱۲	۱۳	۳	۲۵	-	۳	۲۹	۳۳	فرهاد سوم	۶۲	برلین
۱	۸	۱۱	۱	۱۹	-	۲	۲۰	۴۸	فرهاد سوم	۶۸	بی ام

فصلنامه علمی پژوهشی تاریخ. سال شانزدهم. شماره شصت و سه / زمستان ۱۴۰۰

۳	۳۴	۲۳	۳	۴۷	-	-	۵۰	۱۳	فرهاد سوم	۶۳	پاریس
-	-	۷	-	۷	-	-	۷	۳۲	فرهاد سوم	۳۹	سلود
-	۱	۱	-	۲	-	-	۲	۳	فرهاد سوم	۵	وین
۱۰	۴۹	۶۲	۸	۱۱۱	۲	۵	۱۲۲	۱۴۹		۲۷۱	جدول شماره ۱۴ https://www.parthia.com

آمار تعداد سکه های فرهاد سوم از نظر (نقوش سکه ها و جنس و وزن) در ایران و دیگر موزه های دنیا

جدول شماره ۱۴

انواع نقوش، گیاهی، حیوانی بر روی و پشت سکه های فرهاد سوم جداول ۱۷-۲۵

نتیجه گیری:

در نتیجه گیری سکه های فرهاد سوم مشاهده می کنیم و طبقه بندی و تیپ شناسی سکه های فرهاد سوم بر اساس خطوط، نقوش، ضربخانه ها، القاب سکه ها است که آنها را از یکدیگر جدا

می کند همینطور تیپ شناسی و طبقه بندی فقط در مجموعه سکه های فرهاد سوم انجام شده است که با تیپ شناسی سلود تفاوت دارد زیرا طبقه بندی سلود در کل سکه های اشکانی انجام شده است و این در حالی است که این نوع طبقه بندی فقط در مجموعه سکه های فرهاد سوم انجام شده است. بحث گسترده این دوره بسیار گیج کننده است. و نظرات متفاوتی وجود دارد. با مقایسه سکه ها با یکدیگر و متون ادبی و لوح های میخی می توان این شناسایی را انجام داد. و شواهد کتبی در این دوره آنقدر گنگ و مبهم است که نسبت دادن سکه ها به حاکمان مختلف با اینکه بر حدس و گمان است، ولی هنوز هم قابل اطمینان ترین اسناد سکه ها هستند. در نتیجه گیری ما شباهت سکه های گودرز اول و فرهاد سوم مشاهده می کنیم و تفاوت بین سکه ها در خطوط و آیکنوگرافی سکه ها است که آنها را از یکدیگر جدا می کند همینطور شباهت سکه های این دو شاه نیز با سکه های دیگر شاهان شباهت در تاج آنها است که باز هم تفاوت آنها در جزئیات و نقش تاجها است. که در ظاهر شاید تاجها شبیه به یکدیگر باشد ولی در نقش کنگره ها ستاره ها، نقطه ها، روبانها و گوزنها آنها را از یکدیگر متمایز می کند و باعث می شود هر یکی از شاهان تعلق داشته باشد این طبقه بندی و آمار فقط در بین سکه های عصر تاریکی گودرز و فرهاد سوم انجام شده است. که با توجه به تعداد سکه ها و مجموعه به این نتایج می توان رسید. که در بین سکه های گودرز چهار درهمی وجود ندارد و سکه ها علامت ضرباخانه ندارد و کتیبه ها بر پشت سکه هادارای پنج خط هستند و به شکل مربع دور تا دور کماندار را احاطه کرده اند. که با توجه به قرار گرفتن کمان کماندار در بین خطوط پشت سکه نیز تیپ بندی شده است و همچنین شماره گذاری شده است. همچنین در بین سکه های فرهاد سوم چهاردرهمی وجود دارد و علامت ضرباخانه بر روی سکه ها دیده می شود و کتیبه ها بر پشت سکه ها با سه نوع از القاب متفاوت دیده می شود و همچنین کتیبه ها دارای شش خط و یا هفت خط هستند ولی همچنان به شکل مربع کماندار را احاطه کرده اند و با توجه به نحوه کتیبه ها و کماندار طبقه بندی و شماره گذاری شده است. گاهی علامت ضرباخانه در سمت پایین کمان و گاهی در سمت بالای کمان قرار دارد و حتی شواهدی نیز از وجود دو ضرباخانه نیز وجود دارد که بر روی سکه های اشکانی وجود دارد. همچنین نقوش حیوانی انسانی و گیاهی

واشیاء بسیار زیبایی بر روی سکه های اشکانی وجود دارد. که هر یک نشان دهنده کدام پادشاه و اینکه علامت چه شهری است را نمایان می کند. همچنین تیپ شناسی این مقاله با تیپ شناسی سکه شناسان دیگر از جمله دیوید سلود متفاوت است زیرا سلود از اولین شاهان دوره پارسی را طبقه بندی کرده است ولی این مقاله فقط به این دو شاه (گودرز اول-فرهاد سوم) در دوره خودش که دوره عصر تاریکی اشاره کرده است. تا تفاوت ها و شباهت ها بیشتر نمایان شود. شاید در ظاهر سکه ها بسیار شبیه به هم باشند و تشخیص بسیار مشکل باشد. ولی با تیپ شناسی سکه ها می توان آنها را از هم جدا و طبقه بندی کرد. همچنین در گذشته بسیاری از سکه ها به شاهان دیگر تعلق داشته است که امروزه آشکار شده است. به این دو پادشاه تعلق دارد. آنچه در نتیجه گیری سکه های فرهاد سوم مشاهده می کنیم نقوش روی سکه ها و پشت سکه ها انواع خطوط و آیکونوگرافی تاج شاهان و ضربخانه ها و نقوش انسانی و حیوانی را مشاهده می کنیم انواع تزیینات را در تاج شاهان می بینیم انواع جزئیات و نقش تاجهای مختلف است که باعث گونه شناسی بین سکه های فرهاد سوم می شود. کنگره ها ستاره ها، نقطه ها، روبانها و گوزنها آنها را از یکدیگر متمایز می کند و باعث می شود هر یک از سکه ها تیپ شناسی شود. بعد از طبقه بندی و تیپ شناسی سکه ها می توان نتیجه گیری را در جداول زیر مشاهده کنیم. که به ویژگی های انواع ضربخانه ها، جنس، وزن، خطوط، نقوش سکه ها پی می بریم و این نوع تیپ بندی را در دیگر سکه های اشکانی هم می توان طبقه بندی کرد. می توان هر پادشاه را با توجه به نوع نقش و فرم و شکل تاج شاه و کماندار و خطوط دسته بندی کرد و انواع تیپ آن را مشخص کرد. در گذشته کتابهای سکه طبقه بندی سکه های فرهاد سوم را بدون تیپ شناسی شناسایی می کردند ولی امروزه طبقه بندی سکه ها تغییر کرده است.

۱. فهرست منابع

۲. -آلتهایم، فرانتس، ۱۳۸۸، نوشته هایی در باب تاریخ و فرهنگ اشکانیان، ترجمه هوشنگ صادقی، تهران، پژوهشگاه سازمان میراث فرهنگی

۳. - احمد زارع ابرقویی، سیدرسول موسوی حاجی، جمشید روستا، نوارهای سلطنتی در ایران از آغاز شکل گیری در دوران مادها تا پایان دوره ساسانی جستارهای تاریخی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، صص ۱۰۷-۹۱ سال پنجم، شماره اول، بهار و تابستان ۱۳۹۳
۴. - باصری، خدیجه، عسکری، الهه، ۱۳۸۰، ایران باستان نگاهی به گنجینه موزه ملی ایران، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور معاونت آموزشی
۵. - برومند، صفورا مطالعات تاریخ فرهنگی؛ پژوهش نامه ی انجمن ایرانی تاریخ سال پنجم، شماره ی بیستم، تابستان ۱۳۹۳، صص ۱۴-۱ کماندار، اومفالوس و اورنگ: بازشناسی دلالت ضمنی سه نماد بر سکه های اشکانی
- بیانی، ملکزاده، ۱۳۳۹، تاریخ سکه از قدیم ترین ازمنه تا دوره اشکانی، تهران دانشگاه تهران
۶. - تاریخ جامع ایران، موسوی بجنوردی، کاظم ۱۳۹۳، تهران مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی
- تاریخ ایران از سلوکیان تا فروپاشی دولت ساسانیان به کوشش احسان یارشاطر ۱۳۶۸، ترجمه حسن انوشه، تهران امیرکبیر
۷. - دبواز، نیلسون، ۱۳۴۲، تاریخ سیاسی پارت، ترجمه علی اصغر حکمت، تهران، انتشارات ابن سینا
۸. - دیاکونوف، میخائیل میخائیلویچ ۱۳۴۴، تاریخ ایران باستان، ترجمه کریم کشاورز، تهران نشر انجمن فرهنگ
۹. - سرفراز، علی اکبر، فریدون، آورزمانی ۱۳۸۰، سکه های ایران از آغاز تا دوران زندیه. تهران، سمت
۱۰. - سفر، فؤاد؛ و محمدعلی مصطفی، ۱۳۷۶ هترا، حضرا، شهر خورشید، ترجمه نادر کریمان سردشتی، تهران
۱۱. - شیپمن، کلاوس، ۱۳۸۶، مبانی تاریخ پارت، ترجمه شاهرخ راعی، ن، تهران، نشر کتاب سیامک

۱۲. - شوشتری، عباس، ۱۳۴۲ ایران نامه، تهران، آسیا
- طایفه قهرمانی، نسرین، پژوهشی تاریخی و باستان شناسی در روستای استاد با هدف بازشناسی و مکان یابی استوئنه باستانی و شهر آساک اشکانیان، فصلنامه تاریخ دوره ۱۷، شماره ۶۶ - شماره پیاپی ۶۶
- مهر ۱۴۰۱
۱۳. - غیبی، مهرآسا، ۱۳۸۵، هشت هزار سال تاریخ پوشاک اقوام ایرانی، تهران، هیرمند.
۱۴. - فرای، نلسون ریچارد، ۱۳۸۲، تاریخ باستانی ایران ترجمه مسعود رجب نیا، تهران، علمی و فرهنگی
۱۵. - فرای، نلسون، ریچارد، ۱۳۷۳ میراث باستانی ایران، ترجمه مسعود رجب نیا، شرکت انتشارات علمی فرهنگی، تهران
۱۶. - کالج، مالکوم، ۱۳۵۷، پارتیان، ترجمه مسعود رجب نیا، تهران، سحر
۱۷. - مشکور، محمدجواد، ۱۳۶۶، تاریخ سیاسی ساسانیان، تهران، دنیای کتاب
۱۸. - مصطفوی، راضیه، احمد کامرانی فر؛ بررسی سیاست دینی پادشاهان اشکانی، فصلنامه تاریخ، دوره ۸، شماره ۲۸، فروردین ۱۳۹۲
۱۹. - محمد ملکی، واکاوی سیاست خارجی ایران در روزگار فرمانروایی اُرد دوم، فصلنامه تاریخ، دوره ۱۶، شماره ۶۲ - شماره پیاپی ۶۲ آذر ۱۴۰۰ صفحه ۱۴۶-۱۲۲
۲۰. - میرسعیدی، نادر، ۱۳۸۲ ایران باستان، تهران، دفتر پژوهش های فرهنگی
۲۱. - محمدی فر، یعقوب، ۱۳۸۹، باستان شناسی و هنر اشکانی، تهران، سمت
- موزه ملی ایران، ۱۳۷۸، کاتالوگ ایران و یونان گفتگویی میان تمدنها، نمایشگاهی از میراث مشترک ایران و یونان در موزه ملی ایران با همکاری مرکز بین المللی گفتگوی میان تمدنها، تهیه و تنظیم بخش تاریخی و لرستان، بخش مهر و سکه، ناشر موزه ملی ایران، فروردین، دی ماه.
- ولسکی، یوزف، ۱۳۸۳، شاهنشاهی اشکانی ترجمه مرتضی ثاقب فر، تهران، ققنوس
۲۲. - ویسهوفر، یوزف، ۱۳۶۷، ایران باستان، ترجمه مرتضی ثاقب فر، تهران، دنیای کتاب

- هرتسفلد، ارنست ۱۳۸۱، ایران در شرق باستان، ترجمه همایون صنعتی زاده، تهران :

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.

- ۱- P. Calmeyer, "Zur Genese altiranischer Motive," *AMI*, N.F. 9, ۱۹۷۶, pp. ۴۵-۹۵.
- a. Calmeyer, Peter (۲۰۱۱). "Crown", *Encyclopedia Iranica*, in:
۲- <http://www.iranicaonline.org/articles/crown-i>.
- a. Chrissanthos, S. G. (۲۰۰۸). *Warfare in the Ancient World*, USA: Praeger Publishers.
- ۳- -Curtis, V.S., and Stewart, S. (۲۰۰۷a), *the Age of the Parthians*, London and New York.
- ۴- -Curtis, V.S. (۲۰۰۷b). "Religious iconography on Ancient Iranian coins", in J. Cribb and G. Herrmann (eds), *After Alexander: Central Asia before Islam*, Proceedings of the British Academy ۱۳۳, Oxford: pp. ۴۱۳-۴۳۴.
- ۵- -Curtis, V.S. (۲۰۱۰). "The Frataraka Coins of Persis: Bridging the Gap between Achaemenid and Sasanian Persia", in *the World of Achaemenid Persia: History, Art and Society in Iran and the Ancient Near East*, J. Curtis and St J. Simpson, London.
- ۶- -Erickson, K., and Ramsey, G. (eds) (۲۰۱۱). *Seleucid Dissolution: the Sinking of the Anchor*, **Wiesbaden-Erbenheim**.
- ۷- -Gardner, Percy, ۱۸۷۷, the Parthian coinage.london.
- a. Haaff, van't, P.A. (۲۰۰۷). *Catalogue of Elymaean Coinage, Ca. 147 B.C. – A.D. 228*, Lancaster, PA, and London.
- ۸- -Houghton, A., and Lorber, C. (۲۰۰۲). *Seleucid coins: a comprehensive catalogue, Part I. Seleucus I through Antiochus III*, ۲ vols, New York, and Lancaster, PA.
- ۹- -Houghton, A., Lorber, C., and Hoover, O. (۲۰۰۸). *Seleucid coins: a comprehensive catalogue, Part II. Seleucus IV through Antiochus XIII*, ۲ vols, New York and Lancaster, PA.
- ۱۰- -KIAN, GHOLAM-REZA: INTRODUCTION A L'HISTOIRE DE LA MONNAIE ET HISTOIRE MONTÉTAIRE DE LA PERSE DES ORIGINES À LA FIN DE LA PÉRIODE PARTHE. AVEC ۱۰ FIGURES. Published by Paris, Geuthner., ۱۹۳۴
- a. Le Rider, Georges, (۱۹۶۵), *Suse sous les Séleucides et les Parthes: les trouvailles*

- ۱۱- *monétaires et l'histoire de la ville*, Paris: Librairie Orientaliste Paul Geuthner
- a. McDowell, Robert Harbold (۱۹۳۵). *Coins from Seleucia on the Tigris*, Ann Arbor.
- ۱۲- -.SEAR R David, ۱۹۷۸: Greek coins and their values, London, SEABY publications LTD, ۱۹۷۸, Volume I Europe.
- a. Sellwood, D. (۱۹۸۰), *An Introduction to the Coinage of Parthia*, ۲nd ed., London.
- ۱۳- -Sinisi, F. (۲۰۰۸). "Tyche in Parthia: the image of the goddess on Arsacid tetradrachms", *Festschrift für Günther Dembski*, Numismatische Zeitschrift ۱۱۶/۱۱۷: pp. ۲۳۱-۲۴۸.
- ۱۴- -Wroth, W. (۱۹۰۳). *A Catalogue of the Greek Coins in the British Museum: Coins of Parthia*, London.
- ۱۵- -Wolski, J. (۱۹۶۶). "Les Achéménides et les Arsacides: Contribution à l'histoire de la formation
- ۱۶- des traditions iraniennes", *Syria*, Vol. ۴۳, No. ۱/۲.
- ۱۷- -Wolski, J. (۱۹۸۳). "Sur le 'philhellénisme' des Arsacides", *Gerion*, Vol. ۱.
- ۱۸- -Wolski, J. (۱۹۸۵). "Dans l'Attente d'une nouvelle histoire de l'Iran Arsacide", *Iranica Antiqua*,
- ۱۹- Vol. ۲۰.
- ۲۰- -Wolski, J. (۱۹۸۸). *Le titre de "roi des rois" dans l'idéologie monarchique des Arsacides*, Akadémiai Kiadó.

۲۱- منابع سایت:

۱- [. Parthia.com/Parthia](http://Parthia.com/Parthia)

منابع تصاویر:

۱- [. Parthia.com/Parthia](http://Parthia.com/Parthia)